

Андрій Гук. Визначення форми права власності юридичних осіб

Жоден з чинних нормативно-правових актів в Україні не визначає чітко вичерпний перелік форм (видів) права власності.

Конституція України не містить такого поняття як „вид власності”. Однак в деяких статтях містить поняття „форми власності”. Наприклад, частина 3 статті 49 Конституції України містить речення: „Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності”. В аналогічному ракурсі категорія «форма власності» вживається ще у кількох статтях Конституції України, а саме: ст.89, п.5 ст.116.

Спроба закріпити перелік форм власності була зроблена у статті 2 Закону України „Про власність”. У частині 4 цієї статті вказано: „Власність в Україні виступає в таких формах: приватна, колективна, державна. Всі форми власності є рівноправними.” Однак у частині 5 цієї ж статті додано: „Власність в Україні існує в різних формах. Україна створює рівні умови для розвитку всіх форм власності та їх захисту”. Таким чином, частина 5 статті 2 Закону України „Про власність” дає підстави сумніватись в вичерпності переліку форм власності, запропонованого у частині 4 цієї ж статті.

Отже, відповідно до норм Закону України „Про власність”, власність в Україні виступає в трьох формах: приватна, колективна, державна. При цьому, державна власність відповідно до статті 31 цього закону включає в себе власність комунальну (незважаючи на те, що територіальні громади та органи місцевого самоврядування не є державними органами) і цей закон допускає існування „різних” (інших?) форм власності.

Як бачимо, ще до прийняття нового ЦК України Закон України „Про власність” використовував класифікацію власності, яка суперечила Конституції України. Адже Конституція виділяла лише такі категорії як „право приватної власності”, „право державної власності” та „право комунальної власності”. Жодного слова про право колективної власності Конституція України не містить. Хоча деякі юристи не вважають існування

колективної власності неконституційним. Наприклад, Л. Костенко¹ зауважує, що ніяких сумнівів щодо права на життя колективної форми власності не виникало до 1996 р. Вперше про це заговорили після прийняття в червні 1996 р. Конституції України. Вона не містила статті, аналогічної ст. 2 Закону про власність, де було б перелічено всі форми власності, і на яку можна б було посперечатися при визначенні питання правомірності існування колективної форми власності. У Конституції питанням форм власності присвячені ст. 13 і ст. 41. У них не згадується така форма власності як колективна. Але ніде й не зафіксовано, що її не існує і, в Конституції не наведено вичерпного переліку всіх існуючих в Україні форм власності. Тому, на думку Л. Костенко, говорити однозначно, що існування колективної форми власності суперечить Конституції, не можна.

Концептуальні зміни в регулюванні інституту права власності відбулись з прийняттям нового Цивільного кодексу України. На відміну від Конституції України та Закону України „Про власність”, Цивільний кодекс України не містить в жодній статті категорії „форм власності”. Однак у зв’язку з прийняттям Закону України “Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати” та Закону України “Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю” стаття 316 Цивільного кодексу України була доповнена частиною 2, у якій вказано, що особливим видом права власності є право довірчої власності. Така новела викликала негативну реакцію серед правників, оскільки є серйозним порушенням законодавчої техніки (норми кодексу приведені у відповідність до нових спеціальних законів, що є порушенням абз.2 ч.2 ст.4 Цивільного кодексу України, відповідно до якої акти цивільного законодавства приймаються відповідно до Конституції України та Цивільного кодексу України), а інститут довірчої власності є інститутом англо-саксонської системи права, введення якого в українській континентальній системі права є алогічним.

Тобто за первісним змістом норм Цивільного кодексу України, цей акт не визнавав таких категорій як форми чи види власності.

Не використовуючи категорії „форми власності”, Цивільний кодекс України містить окремі статті, присвячені праву власності Українського народу, праву приватної власності, праву комунальної власності та праву державної власності. Таким чином, у *Цивільному кодексі України втілено модель, згідно з якою існує єдине право власності із однаковим для всіх суб’єктів цього права змістом та загальними ознаками, у якого можуть бути різні суб’єкти (Український народ, особи, держава Україна, територіальні громади).*

Таким чином, підстави набуття та припинення права власності, захист права власності регулюються нормами Цивільного кодексу України, які поширюються на всіх суб’єктів права власності. Для певних суб’єктів встановлені певні особливості права власності (для осіб, держави тощо).

Відсутність у Цивільному кодексі України категорії „форми власності”, на нашу думку, покликане реалізувати принцип рівності всіх учасників цивільних правовідносин, оскільки чітке закріплення інституту форм власності дозволило б встановлювати окремі підстави набуття чи припинення, способи захисту тощо для різних форм власності.

Всупереч нормам Цивільного кодексу України, Господарський кодекс України зберігає категорію „форми власності” з метою виокремлення видів підприємств. Зокрема, частина 1 статті 63 Господарського кодексу України поділяє підприємства „залежно від форм власності” на такі види: приватне підприємство, що діє на основі права приватної власності громадян чи юридичної особи; комунальне підприємство, що діє на основі комунальної власності; державне підприємство, що діє на основі державної власності; підприємство колективної власності, що діє на основі колективної власності; підприємства, що діють на основі змішаної форми власності. На кінець, у вказаній нормі зазначено, що в Україні можуть діяти також інші види підприємств. Це, очевидно, означає, що в Україні можуть існувати й інші

форми власності. Таким чином, із частини 1 статті 63 Господарського кодексу України випливає, що в Україні існують такі форми права власності:

- право приватної власності;
- право державної власності;
- право комунальної власності;
- право колективної власності;
- змішана форма власності;
- інші форми власності.

Господарський кодекс України передбачає такий вид підприємств, як „іноземне підприємство”, яке повністю належить іноземцям. Тобто за Господарським кодексом України можна ще виділити таку форму власності як іноземна власність.

Однак термінологія Господарського кодексу України не знайшла підтримки на практиці, що підтверджується Класифікатором форм власності, розробленим відповідно до нових кодексів. Згідно з Класифікатором форм власності ДК 001:2004, чинним від 01.06.2004 року, в Україні існують наступні форми власності:

- приватна власність;
- державна власність;
- комунальна власність;
- державна корпоративна власність;
- комунальна корпоративна власність.

У вказаному Класифікаторі зазначається, що державну корпоративну власність та комунальну корпоративну власність визначають щодо майна суб'єктів, у статутному фонді яких частка державної чи комунальної власності перевищує п'ятдесят відсотків чи становить величину, яка забезпечує відповідним органам державного управління або місцевого самоврядування право вирішального впливу на господарську діяльність цих суб'єктів. На нашу думку, виділення у Класифікаторі таких форм власності має лише статистичне значення і вказує на те, що, наприклад, термін

“змішана форма власності” чи “колективна форма власності” не з’явиться у довідці Держкомстату, яка видається зареєстрованій юридичній особі.

Отже, як бачимо, ні Конституція України, ні Цивільний кодекс України не пропонують поділяти право власності на окремі форми. Прямо цього не пропонує і Господарський кодекс України. Закон України „Про власність” не може знайти собі місця у правовому полі Конституції України та нових Цивільного та Господарського кодексів України. Класифікатор форм власності України пропонує виділяти три основні форми власності, які співпадають із виділеними окремо у Цивільному кодексі України статтями.

Очевидно, що за такого стану законодавства, необхідно все-таки визначитись чи існують в Україні якісь форми власності взагалі, і які саме. На нашу думку, найбільш вдалим видається підхід Цивільного кодексу України до цього питання. Окремо згідно з Конституцією України та Цивільного кодексу України виділено приватну власність, комунальну власність та державну власність. Оскільки категорія „форми власності” застосовується у Конституції України, то, на нашу думку, саме ці окремо виділені власності і є формами власності. Будь що інше є не формами, а видами власності (довірча власність, іноземна власність, змішана власність, державна корпоративна власність, спільна власність тощо). Таким чином, варто було б привести законодавство України у відповідність із положеннями Конституції України та Цивільного кодексу України і залишити вичерпний перелік лише із трьох форм власності – приватна, комунальна та державна.

На нашу думку, категорія “форма власності юридичної особи” вказує на те, у якій власності знаходиться юридична особа, від чого в свою чергу залежить те, в якій формі власності юридична особа набуває майно. Такий висновок впливає із положень Класифікатора форм власності України. Зокрема, у примітці вказується: “Державну корпоративну власність та комунальну корпоративну власність визначають щодо майна суб’єктів, у статутному фонді яких частка державної чи комунальної власності перевищує п’ятдесят відсотків чи становить величину, яка забезпечує

відповідним органам державного управління або місцевого самоврядування право вирішального впливу на господарську діяльність цих суб'єктів”.

Постає закономірне запитання: юридична особа, форма власності якої визначена як “державна корпоративна власність” чи як “комунальна корпоративна власність” в якій формі власності набуває майно?

На нашу думку, із положень статей 63, 73, 74, 75, 76, 78 Господарського кодексу України та інших випливає, що під юридичною особою, форма власності визначена згідно Класифікатора форм власності України як державна власність чи комунальна власність, розуміється та юридична особа, яка діє на підставі державної чи відповідно комунальної власності повністю. Відповідно до зазначених статей Господарського кодексу України - це державні унітарне та комерційне підприємства, казенне підприємство, комунальні унітарні підприємства. Згідно із відповідними статтями Господарського кодексу України, майно за цими підприємствами закріплюється за допомогою таких інститутів як господарське відання чи оперативного управління. Визначення юридичних осіб із “державною корпоративною власністю” та “комунальною корпоративною власністю”, на нашу думку, не вказує на те, що майно за такими особами закріплюється на праві господарського відання чи оперативного управління. На нашу, думку лише ті юридичні особи, які 100% належать державі чи суб'єктам комунальної власності не можуть володіти майном на праві приватної власності. А юридичні особи, які хоч частково належать недержавним та не комунальним юридичним особам та (або) фізичним особам є суб'єктами приватної власності. Тобто юридичні особи, у статутному фонді яких частка державної чи комунальної власності перевищує п'ятдесят відсотків чи становить величину, яка забезпечує відповідним органам державного управління або місцевого самоврядування право вирішального впливу на господарську діяльність цих суб'єктів, все одно залишаються суб'єктами права приватної власності. А фразу “Державну корпоративну власність та комунальну корпоративну власність визначають щодо майна суб'єктів...”

слід розуміти так, що хоч ці юридичні особи і набувають майно на праві приватної власності, держава через свої корпоративні права здатна управляти, розпоряджатись та де-факто володіти цим майном.

Такий висновок підтверджує і Класифікатор форм власності у підпункті 2.3.2, відповідно до якого об'єктами права приватної власності є майно приватних та інших видів підприємств, господарських товариств та об'єднань (крім державних та комунальних), кооперативів, організацій, установ, закладів (крім державних та комунальних), фізичних осіб. Таким непрямим чином у Класифікаторі форм власності вказано, що майно на праві приватної власності належить не всім юридичним особам, а тим, які не є державними та комунальними.

Які ж юридичні особи є суб'єктами права приватної власності, а які ні?

Відповідно до ч.1 ст.325 Цивільного кодексу України, юридичні особи є суб'єктами права приватної власності. Це означає, що юридичні особи виключені із кола суб'єктів інших форм власності – державної та комунальної.

Тобто юридичні особи відповідно до Цивільного кодексу України можуть бути суб'єктом лише однієї форми власності – приватної.

Всі види власності недержавних та некомунальних юридичних осіб згідно із Законом України “Про власність” належать до колективної форми власності. Законодавчу конструкцію права колективної власності та її суб'єктивного складу піддано гострій критиці переважною більшістю юристів (О.А. Пушкін, Я.М. Шевченко, В.І. Семчик та ін.)². На їх думку, конструкція колективної власності дає підстави для її ототожнювання зі спільною власністю, оскільки, з одного боку, власником майна визнається юридична особа, а з іншого – колектив, засновники, учасники чи інші особи, які утворили цю юридичну особу або є її членами. Фактично такою конструкцією утверджується концепція подвійного і навіть потрійного власника, що неприпустимо. Колектив – це сукупність осіб, які створюють органи управління певною організаційно-правовою формою (господарським

товариством, колективним підприємством тощо). Тобто фактично особи, які становлять колектив, діють самі по собі, а колектив як сукупність осіб виконує управлінські функції, що аж ніяк не збігаються з функціями присвоєння (належності), вираженими у володінні, користуванні і розпорядженні. Саме такі правомочності здійснює юридична особа створеного окремими людьми господарського товариства, колективного підприємства та ін. Отже, так звана колективна власність — це власність юридичних осіб³. І взагалі, на думку вчених, з прийняттям нового Цивільного кодексу України, яким більшою мірою регламентуються права власності, доцільність існування Закону України “Про власність” стає сумнівною. А А.С. Довгерт взагалі робить висновок, що трудовий колектив не є обов’язковою ознакою юридичної особи.

Як зазначає А.С. Довгерт⁴, зміст правової конструкції юридичної особи завжди полягав і полягає в закріпленні за організацією (союзом, установою) певного майна на праві власності, в результаті чого негативні майнові наслідки її діяльності відносяться, за загальним правилом, на майно цієї організації, а не на майно учасників (засновників).

На нашу думку, сьогодні колективної власності не існує у тому вигляді, в якому вона передбачена у Законі України “Про власність”. Суб’єкти колективної власності сьогодні є або суб’єктами приватної власності, або прав на чуже майно. Л. Костенко⁵ має іншу думку, вважаючи, що колективна форма власності все-таки існує. Зокрема, вона зазначає, що “господарські товариства, зареєстровані до набрання чинності Цивільним кодексом України, належать до категорії підприємств із колективною формою власності і продовжують так існувати”. Жодний нормативний акт, на думку Л. Костенко, зокрема, прикінцеві положення Цивільного кодексу України і Господарського кодексу України, не зобов’язує перереєструвати колективну форму власності на приватну, як і не вказує, що господарські товариства вже не є суб’єктами колективної форми власності. Не погоджуємось із такими твердженнями, оскільки, по-перше, Класифікатор

форм власності не визнає існування колективної власності, а, по-друге, відповідно до ч.2 ст.19 та п.2 прикінцевих положень Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців” юридичні особи повинні щорічно підтверджувати відомості про себе, а протягом 2004-2005 років проводилась безоплатна заміна свідоцтв про державну реєстрацію старого зразка на новий (тепер така процедура платна).

Сьогодні для того, щоб зареєструвати будь-які зміни до статутних документів чи отримати витяг з ЄДРПОУ необхідно мати свідоцтво про державну реєстрацію нового зразка, для чого державному реєстратору подається картка про підтвердження відомостей про юридичну особу. Державний реєстратор не прийматиме картки із неправильно вказаною формою власності згідно Класифікатора форм власності. Таким чином, рано чи пізно, виникне необхідність оформити документально зміну форми власності з колективної на приватну.

Як вже зазначалось, Господарський кодекс України допускає існування підприємств, заснованих на колективній формі власності. Однак, на нашу думку, мається на увазі не та колективна власність, яка передбачена Законом України “Про власність”. У Главі 10 Господарського кодексу України “Підприємства колективної власності” містяться статті, які регулюють питання, пов’язані із підприємствами, які діють на основі колективної власності.

Зокрема, такими підприємствами є корпоративне або унітарне підприємство, що діє на основі колективної власності засновника (засновників), а саме: виробничі кооперативи, підприємства споживчої кооперації, підприємства громадських та релігійних організацій, інші підприємства, передбачені законом – стаття 93 Господарського кодексу України.

Автори коментарю до Господарського кодексу України зазначають, що підприємство колективної власності – це, наприклад, цілісний майновий комплекс, який у процесі приватизації викуплений трудовим колективом

державного підприємства і не був перетворений у господарське товариство. Також вони зазначають, що власниками майна колективних підприємств є вони самі як юридичні особи, а члени колективних підприємств мають щодо них корпоративні права⁶. Таким чином, юридична особа є єдиним самостійним власником свого майна в тому числі і у випадку колективних підприємств, передбачених Господарським кодексом України. Оскільки відповідно до Цивільного кодексу України трудові колективи не є суб'єктами права власності, то впливає висновок, що колективні підприємства, про які мова йде у Господарському кодексі України також набувають майно на підставі права приватної власності.

Підприємства змішаної форми власності, про які йдеться у ч.1 ст.63 Господарського кодексу України є тотожними юридичним особам, які названі у Класифікаторі форм власності такими, що належать до державних та комунальних корпоративних прав. Тобто, вони також є суб'єктами права приватної власності.

З однієї сторони юридична особа, відповідно до статті 325 Цивільного кодексу України та ч.1 ст.63 Господарського кодексу України є суб'єктом права приватної власності, а з іншої, відповідно до статті 177, 191 Цивільного кодексу України та ч.3 статті 66, статті 167 Господарського кодексу України є об'єктом права власності у всіх його формах (у вигляді корпоративних прав чи єдиного майнового комплексу).

Оскільки за юридичними особами, які є об'єктом права державної та комунальної власності майно закріплюється на підставі специфічних речових прав – господарського відання чи оперативного управління, то зрозуміло, що такі юридичні особи не можуть бути суб'єктами права власності взагалі, і приватної власності зокрема. До такого ж висновку приходять О.В. Дзера, А.С. Довгерт та інші науковці⁷.

Таким чином, суб'єктами права приватної власності є лише ті юридичні особи, які хоча б частково є об'єктами права приватної власності, включаючи право приватної власності іноземців. Інші юридичні особи (а саме ті, які

знаходяться у 100% державній чи комунальній власності) є суб'єктами не права власності, а прав на чуже майно.

Цікавим є визначення титулу майна, яке створене в результаті спільної діяльності, особливо, якщо одним із учасників є державне підприємство, яке володіє майном на титулі права господарського відання. Відповідно до ч.1 ст.1133 ЦК України, вкладом учасника вважається все те, що він вносить у спільну діяльність (спільне майно). Таке майно, яким учасники спільної діяльності володіли на праві власності, і яке внесене як вклад учасника, належить учасникам спільної діяльності на праві спільної часткової власності в рівних частках (якщо інше не передбачене законом чи договором). Згідно з абз.2 ч.1 ст.1134 ЦК України, внесене учасниками майно, яким вони володіли на підставах інших, ніж право власності, використовується в інтересах усіх учасників і є їхнім спільним майном. Тобто, майно, яким державне підприємство володіло на титулі господарського відання та яке внесено на баланс спільної діяльності закон відносить до спільного майна учасників спільної діяльності. Поняття «спільне майно», про яке йдеться у абз.2 ч.1 ст.1134 ЦК України не тотожне поняттю «спільна часткова власність», про яку йдеться у абз.1 ч.1 ст.1134 ЦК України. У випадку, який регулюється абз.2 ч.1 ст.1134 ЦК України, майно, яке знаходилося на титулі права господарського відання при передачі на баланс спільної діяльності набуло статусу «спільного майна», однак при цьому переходу права власності не відбулось. Статус «спільне майно» згідно з абз.2 ч.1 ст.1134 ЦК України та ч.3 ст.1134 ЦК України, означає, що майно, яке знаходиться на балансі спільної діяльності «використовується в інтересах та за спільною згодою всіх учасників».

Згідно з частиною 2 статті 331 Цивільного кодексу України право власності на новостворене нерухоме майно (житлові будинки, будівлі, споруди тощо) виникає з моменту завершення будівництва (створення майна). Таким чином, якщо державне підприємство внесло на баланс спільної діяльності майно, яке є об'єктом незавершеного будівництва, і таке

майно добудовується коштом та зусиллями учасників спільної діяльності, згідно з ч.1 ст.331, ч.1 ст.356, ч.1 ст.1134 Цивільного кодексу України, оскільки як об'єкт закінченого будівництва майно створене спільно учасниками спільної діяльності, то з моменту закінчення будівництва у учасників виникне право спільної часткової власності на таке майно як об'єкти завершеного будівництва.

На нашу думку, для регулювання відносин між юридичними особами, які є об'єктами права державної чи комунальної власності достатньо інструментів, передбачених Цивільним кодексом України (оренда, безоплатне користування, речові права на чуже майно, довірче управління тощо). Існування інститутів господарського відання та оперативного управління не є виправданим, тим більше, вони не відповідають Європейському праву⁸.

Суб'єктами права власності на майно державних та комунальних юридичних осіб є суб'єкти відповідних форм власності.

---

¹ Костенко Л. Товариство з обмеженою відповідальністю: колективна чи приватна форма власності // Юридична газета. – 2004. – №15(27). – С. 6.

² Цивільне право України, Підручник у 2-х кн. / О.В. Дзера, Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. 2-е видав-во, допов. і перероб. – К.: Юрінком Інтер, 2004 р. – Кн. I. – С. 361.

³ Власник і право власності / За ред. Я. М. Шевченко. — К., 1994. — С. 16.

⁴ Цивільний кодекс України. Постатейний коментар у двох частинах. Частина 1. / Керівники авторського колективу та відповідальні редактори проф. А.С. Довгерт, проф. Н.С. Кузнецова. – К.: Юстиніан, 2005. – С. 85-86.

⁵ Костенко Л. Товариство з обмеженою відповідальністю: колективна чи приватна форма власності // Юридична газета. – 2004. – №15(27). – С. 6.

⁶ Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / Кол. авт.: Г.Л. Знаменський, В.В. Хахулін, В.С. Щербина та ін.; За заг. ред. В.К. Мамутова. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – С. 112-113.

⁷ Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. / За відповід. ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – Том I. – С. 541.

⁸ Кібенко О.Р. Європейське корпоративне право на етапі фундаментальної реформи: перспективи використання європейського законодавчого досвіду у правовому полі України. Серія „Юридичний радник”. – Х.: Страйк, 2005. – С. 246.